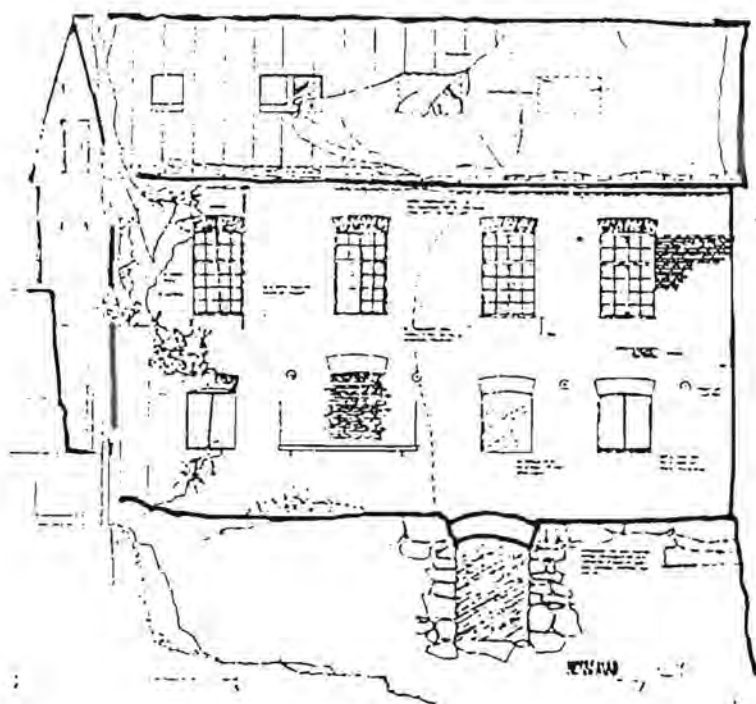

Nordisk Pappershistorisk Tidskrift

2/96

Utgiven av Föreningen Nordiska Pappershistoriker

HANDPAPPERSBRUKET LILLA GÖTAFORS
I MÖLNDALS KVARNBY

Nordisk Pappershistorisk Tidskrift

Årgång 24, 1996 nr 2

Utgiven av Föreningen Nordiska Pappershistoriker

utkommer med 4 nummer per år.

Redaktör & ansvarig utgivare: Sanny Holm

Frejgatan 36 4tr, 113 26 STOCKHOLM

Tfn: 08-7361134 dagtid, 08-332790 kvällstid.

Tidigare årgångar av tidskriften kan

erhållas från ordförande Sanny Holm.

För medlemsärenden kontakta

kassören Per Nordenson

Fridebergsvägen 20, 151 48 SÖDERTÄLJE

Postgirokonto 85 60 71-6

ISSN 0348-9531

Föreningen Nordiska Pappershistoriker

är en ideell förening med uppgift att främja intresset för pappershistoria i hela Norden genom att uppmuntra och stimulera till forskning och dokumentation, alltifrån råvaran och dess behandling, tillverkningsprocessen, redskapen, bruksmiljöns historia och människor till den färdiga produkten, papprets användning och distribution. Vattenmärken och datering med hjälp av pappersegenskaper, papperskonservering och konstnärligt bruk av papper, liksom papperforskarna och samlarna själva, hör självfallet hemma i föreningens intresseområde.

Medlemskap tecknas genom att betala in medlemsavgiften per postgiro.

Enskild medlem Kr/FIM 150

Institutioner Kr/FIM 250

Aktiebolag Kr/FIM 500

Glöm inte att ange avsändare på talongen!

Notiser

Datering med hjälp av vattenmärken av kyrkslaviskt evangelium i Göteborg

Mirja Varpio har 1995 lagt fram en lic-avhandling i slaviska språk med titeln *Evangelium Cyrillicum Gothoburgense : a palaeographical and codicological study of a Church Slavonic tetraevangel.* I den ägnas kapitel 5 åt datering med hjälp av Vm Vildsvin, vilket är det enda Vm som förekommer i handskriften. Ett större och ett mindre Vildsvin uppträder på samma sätt som tvillingvattenmärken brukar. Enbart ett identiskt ex av det lilla Vildsvinet bär datering, nämligen 1615 medan inga större Vildsvin har påträffats i daterade belägg. De är dock från samma formpar och kan därför dateras till perioden 1610-20 om man anser att identitet föreligger. Om man är mer osäker och anser att det är fråga om "similar variants" får man lägga till ytterligare fem år på varje sida och kommer då fram till tidsperioden 1605-25. Det daterade belägget kommer från Lvov som ligger nära den ort där göteborgshandskriften kopierades, nämligen Rybotycze.

Tillsammans med andra egenskaper i handskriften kommer Mirja Varpio fram till slutsatsen att göteborgshandskriften skrevs i början av 1600-talet i västra Ukraina, det som idag är det sydostligaste hörnet av Polen i en i huvudsak rysk kyrkslavisk tradition med inslag av serbisk tradition och från klostret i Athos.

J O Rudén

Grafikens hus i Mariefred

I den på 1820-talet uppförda Kungsladugården i Mariefred (mittemot Gripsholms slott) har Föreningen Grafikens hus i Sverige inrett en länga som grafisk verkstad och utställningslokal. I den grafiska verkstaden finns alla verktyg för framställning och tryckning av grafiska blad. Här kommer även papper att kunna framställas för hand. Bland föreningens medlemmar finns nämligen NPH-medlemmarna Nils G Stenqvist och Jordi Arkö som vill integrera själva papperet i processen.

Utställningslokalerna är sobert inredda och tillåter visning av grafik (även på tyg!) i större format än vi är vana att se för att visa att gränserna mellan genrerna måleri och grafik kan vara oväsentliga, i synnerhet som även grafik kan framställas i enstaka exemplar lika väl som i flera hundra.

Grafikens Hus är öppet lördag och söndag 11-17. Telefon 0159-231 60. E-post info@grafikenshus.se. Medlemsskap i Föreningen Grafikens hus, som berättigar till flera förmåner kostar för 1996 300 kr men sätser man i år på medlemskap även 1997 kostar det bara 400 kr för 1996-97. Postgirot är 835 13 14-3.

J O Rudén

Den 9-30 nov. 1996 i Västernorrlands län, Sverige.

En Massa Papper - ett evenemang som ska belysa papperets betydelse ur historisk, kulturell och ekonomisk synvinkel och därmed vidga människors upplevelse av papper.

En Massa Papper äger rum på många platser i Västernorrland. Medverkar gör länets pappersindustri, arkiv, kulturinstitutioner, Riksbank och andra som har anknytning till papper. Exempel på aktiviteter är utsällningar med bl.a. papperskonst, föreläsningar, filmer, öppet hus på industrier, arkiv, tryckerier m.m. Program med kalendarium kommer att finnas i mitten av oktober och kan rekvideras från Kjerstin Schenell, Härnösands Konsthall, box 1045, S-87129 Härnösand, Sverige. Fax 0611-28293 eller tel. 0611-28113.

Lilliann R-Gilmark

Carl David Ekman - en portalfigur

Börje Steenberg

forts från 4/95 & 1/96

patentskydd. För att påpeka att de har en egen metod låter de Ekman söka patent. Trots att han sedan länge är skriven i England uppger han Bergvik som adress. Kanske valdes Bergvik eftersom Francke bevisligen hade spionerat där.

Man kan tänka sig att den svenska patentansökan är Ekmans egen översättning av den engelska texten. Då blir det rimligt att han glömmer det viktiga tillägget. Hans återkallande av det tyska patentet kan förklaras av dess detaljerade beskrivningar av koktider och syrasammansättningar, uppgifter som Bonar & Thomson ville hemlighålla. Återkallandet förfelade i så fall sitt syfte; Papier-Zeitung publicerade nämligen det återkallade patentet *in extenso*! Texten uttolkades sedan flitigt av alla som ville undkomma att betala Mitscherlich licensavgifter.

Den 26 juli 1883 bildas The Ekman Pulp and Paper Company Ltd av de ledande personerna inom Bonar & Thomson, inklusive mr Fry. Bolagets enda tillgång vid bildandet är Ekmans engelska patent, som överlåtits på stiftarna sedan fyra licenser sålts. Det verkar inte som om någon av dessa licenser utövats, men de utgjorde självklart ett tecken på att patentet var värdefullt. Ekman förpliktas att utan ersättning meddela sin kunskap och ange förbättringar. Han innehar en aktie i bolaget men ska liksom Fry efter aktieteckningens avslutande få ett okänt antal aktier i företaget. Sedan aktieteckningen på börsen skett genomförs samma slags operation som i Bergvik i mitten på 70-talet. Det nya bolaget köper ett nedgånet pappersbruk i Ilford som redan ägs av Bonar & Thomson. Därefter uppförs en ny anläggning som ges namnet Northfleet Pulp and Paper Mills, färdigbyggd 1884. Ekman, som haft brevpapper med det initiala firmanamnet byter till det nya namnet. I sin självbiografi påstår Ekman att han byggde inte bara sulfitcellulosafabriken utan även pappersbruket och dessutom att han var fabrikschef till 1903. Alla uppgifter visar emellertid att Fry var konstruktör inte bara i Bergvik utan även i Northfleet. Han var verkställande direktör ända från byggperioden till sin

pensionering 1889. Den erfarna kemist som hjälpte Fry kan ha varit J Beveridge, vars syrametod bevisligen användes på fabriken fram till 1893.¹⁶ Året därpå deltog Beveridge i byggandet av den engelskägda sulfittfabriken i Hjärpen, som arbetade enligt system Flodquist.

EKMANS PRIVATLABORATORIUM

I anslutning till Northfleetfabriken hade Ekman ett eget laboratorium. Enligt flera samstämmiga utsagor hade han inget med produktionen att göra, även om den skedde "in the name of the Ekman process". Ekman sågs sällan till i fabriken. Han höll till i sitt laboratorium där han enbart hade svenska medarbetare. Att laboratoriet fick stå orört efter Ekmans död i årtionden visar att det inte kan ha haft någon funktion för produktionen. Ekman undertecknar under denna tid ett bevarat rekommendationsbrev som "manager", och i en engelsk biografi tituleras han "technical director", den engelska benämningen för laboratoriechef.

Ekmans laboratorieverksamhet var tydligen främst inriktad på att utveckla kemiska produkter. Han försökte till exempel tidigt göra gelatin genom att sulfitkoka ben, hudar och fisk, en metod som han patenterade redan 1883, alltså innan Northfleet fabriken var färdigbyggd. En indunstad sulfitlut användes en tid som appretur i färgerier, men resultatet blev katastrofalt eftersom färgen bleknade.¹⁷ Det tillverkades även starkvin i laboratoriet och Ekman ansågs ha "a very cultivated taste for stimulating drinks". Särskilt hans portvin fick mycket beröm. Han reste fortfarande både ofta och långt.

Fry avgick 1889 och ersattes som fabrikschef av den senare så berömda Albert E Reed. Ekman sålde sina aktier strax innan företaget gick i konkurs. Fabriken fortsatte nu som New Northfleet Paper Mills. Den sedan länge malariasjuka Ekman ådrog sig tyfus, komplikationer tillstötte och han avled 1904. Hans hustru flyttade tillbaka till Italien, De två sönerna stupade på västfronten.

INDUSTRIIDKAREN EKMEN

ISomliga biografer ger Ekman epitetet industriidkare och fabriksbyggare. Fyra namngivna utländska sulfifabriker sägs vara hans verk med tillägget att han byggt "en mängd fabriker på andra håll, men däremot mycket få fabriker i Sverige, där sådana istället byggdes enligt Flodquists system".

Det har inte gått att identifiera någon svensk sulfifabrik byggd av Ekman. Han deltog naturligtvis i ombyggnaden av Bergvik till sulfifabrik i egenskap av kemist underställd Fry och fabrikschefen Ulin. Ur Ekmans brev från London framgår hur noggrant koncernledningen gick igenom allt underlag för fabriksbygget., Inget är känt som motiverar Spaaks påstående att att Ekman "tog ledningen". Kokarna som tillverkades på Bolinders verkstad benämns av Spaak som C D Ekmans första respektive andra kokare. Ritningarna är säkerligen baserade på anvisningar från beställarna, Bonar & Thomson. Liksom i Frys patent är kokarna stationära och dubbelmantlade, och av samma typ som de Fry senare använde i Northfleet.

Den enda sulfifabrik förutom Bergvik och Northfleet som Ekman med säkerhet kan visas ha anknytning till är den i Santa Maria presso Serra San Bruno i Kalabriens bergstrakter. Fabriken finns beskriven i en anonym artikel i "The Papermaker's and Ragtrade's Circular" från 10 juli 1894. Den anges vara byggd enligt düsseldorfaren Emil Höhlaus patent, och ha utrustning från Escher-Wyss samt diverse italienska företag. I artikeln sägs att fabriken använder "an improved process designed by mr C. D. Ekman of Northfleet in Kent, and was erected under his personal superintendence". Två exemplar av tidskriften med Ekmans namnstämpel på finns bevarade, och på båda två har Ekman satt sin signatur med bläck efter texten. Det måste vara Ekman själv som är den anonyme författaren. Anläggningen finns även beskriven i en två år tidigare italiensk tidskriftsaartikel. Där anges Ekman vara tillkallad konsult eftersom man ville koka en specialmassa med magnesium. Där utsäges att

Ekman's rekommendation rörande kokare underkändes till förmån för en roterande kokare.

Ekman tillskrivs vidare en fabrik i Demerara i Brittiska Guyana. Troligen avses här hans försöksverksamhet 1882 vid sockerrörsplantagen Plantation Non Pareil i East Coast, nära Demerara. Det är väl omvittnat att försöken att koka massa på bagasse misslyckades. Det kan inte beläggas att det skulle funnits någon sulfitfabrik på platsen.

Inte heller uppgiften om att Ekman skulle anlagt en fabrik i Dieppe har kunnat bekräftas. Fabriken's existens verkar baseras på två bevarade fotografier av en tegelbyggnad, försedda med Ekman's namnstämpel på framsidan och med texten "Trämassefabrik i Dieppe" på baksidan. Den enda relationen mellan Ekman och Dieppe som kan beläggas är den att hans svärfar en gång varit bosatt där.

AGENTEN EKMAN

Ekman's ovan beskrivna patenter motiverades, sannolikt åtminstone delvis, av Bonar & Thomsons behov av att skaffa ett patentskydd för att möta konsul Franckes försäljningsoffensiv, baserad på dennes engelska sulfitpatent. Detta hot försvann emellertid helt oväntat, när det uppdagades att den rätte uppfinnaren var Korndals Fabrikers tekniske ledare, civilingenjören C W Flodquist. Francke måste överlåta rättigheterna på Flodquist som med sina medhjälpare flyttade till Göteborg, där de startade en konsultfirma med agenter runt om i Europa och snabbt byggde ett tjugotal fabriker.¹⁸

År 1927 hävdar den pensionerande överingenjören vid Wargöns sulfitfabrik, I Lundén, att Ekman fått nys om Flodquists sulfitteknik vid sitt besök i Mölndal, och sedan använt den i Bergvik. Han påstår också att "det finns papper på" att Ekman blev agent åt Flodquist. Detta skedde just vid den tid då Ekmanstifelsen var under bildande och Lundén blev tvungen att ge ut sin skrift på eget förlag.

Ekmanforskarna uppmanades att negligera Lundén, och en notis i Ekmanarkivet anger att han inte är fullt tillräknelig. Han har också otvivelaktigt fel på flera punkter. Flodquist och Ekman kände dock varandra från studietiden.

Trots att Flodquist hade Franckes patenträtter i England byggdes ingen Flodquistfabrik där, men däremot bildades "The Flodquist Patent Sulphite Company Ltd" som byggde sulfittfabriken i Hjärpen. . Kanske var Ekman inblandad i detta. Och kanske berodde hans reslust på att han reste just i Flodquists tjänst.

SAMMANFATTNING

Ekman har inte underlättat sina biografers arbete med särskilt mycket efterlämnat material. Hans egna uppgifter är långt ifrån otadliga., inte ens när det gäller anställningar och examina.. Biograferna har uppenbarligen frestats till ytterligare utläggningar.. De har då bl.a. tilldelat honom Vasaorden. Självklart söker de tidigast möjliga datum för Ekmans insatser, Spaak förlägger således Ekmans första "dokumenterade" sulfitmassa till november 1871, orimliga tre år för tidigt.

Varken Ekman själv eller hans biografer har nämnt att han utbildats i massakokning hos Fry i England, dokumenterat i Ekmanarkivets handlingar. Biograferna ha visserligen noterat men inte försökt förklara det märkliga, nämligen att inte ens fabrikschefen fick komma in i Ekmans laboratorium i Bergvik. Förbudet kunde bara ha kommit från England. Motivet måste ha gällt hemliga recept rörande tillverkning och sammansättning av sulfittkoksyra, som stammande från Frys laboratorium.

Biografernas påstående att Ekman tog ledningen i Bergvik och sedan byggde och ledde Northfleet- anläggningen - såväl sulfiten som pappersbruket - motsäges av skriftliga uttalanden av hans chef Fry ,som både konstuerat

Bergvik och den nära identiska Northfleet och som var Managing Director där ända till kort före Ekmans död.

Även om många experimenterat med sulfitprocessen sedan 1866 då Tilghmans patent blev bekant så blev Bergvik otivelaktigt den första fungerande sulfitfabriken i världen. Märkligt nog bidrog dess tillkomst knappast till den tekniska utvecklingen, Hemlighetsmakeriet är bara ett av skälen. Varken Fry, den i kemi självlärd träteknikern eller Ekman, novis i processkemi, räckte till för det nödvändiga tekniska nyskapandet. De fastnade i horribla korrosionsproblem, icke minst genom att fasthålla vid de kortlivade dubbelmantlade små kokarna. De finansiella svårigheterna i moderföretaget var säkert också hämmande.

Det blev istället den synnerligen företagsamme Mitscherlich som med sin gedigna kemiska kunskap, patenteringsiver och samverkan med maskinleverantörer och licenstagare ledde utvecklingen, Nästan alla de c:a 60 sulfitfabriker som tillkom i Tyskland fram till 1895 byggde på Mitscherlichs grund. I Österrike fick Ritter-Kellners system med stora nitade kokare framgång. Det svenska genombrottet kom med C.W. Flodquist vars ingenjörbyrå konstruerade ett 20-tal fabriker. Hans framgång byggde på direktvärmda kokare, de berömda "flodquistarna", samt ett driftdugligt syrasystem, som utnyttjades över hela Europa.

HANDPAPPERSBRUKET LILLA GÖTAFORS I MÖLNDALS KVARNBY

PROJEKTBEKRIVNING

HISTORIK

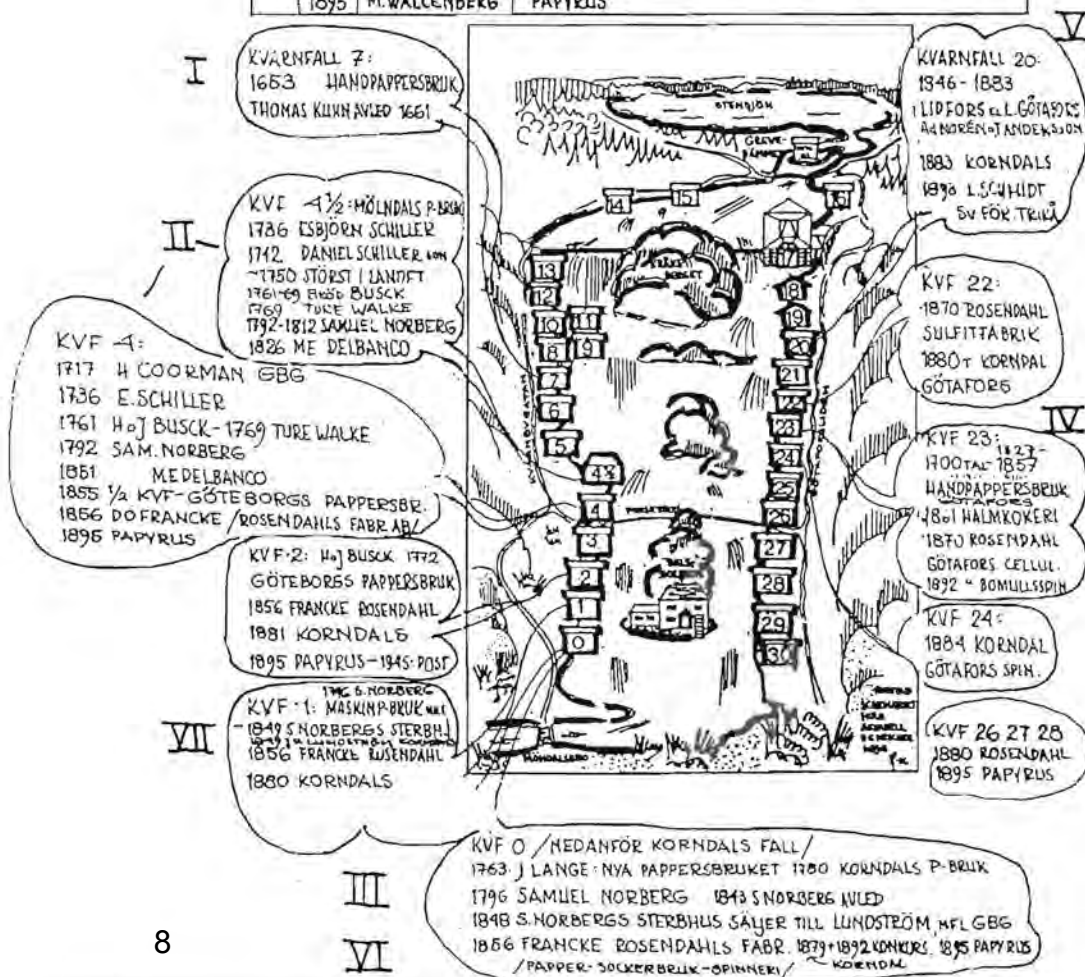
Papper tillverkades i Kina redan ca 200 år f Kr. Grekerna lärde sig pappersframställning i Asien på 800-talet. Egypten blev centrum för framställning av papper på 900-talet. I Bologna i nuvarande Italien startade ett handpappersbruk under 1200-talet. Genom boktryckarkonstens utveckling i Tyskland spreds tekniken genom kyrkan.

Biskop Brask i Linköping lät på 1520-talet anlägga ett pappersbruk som troligtvis var det första i Sverige. I Stockholms Norrström fanns ett bruk som 1612 flyttades till Uppsala. Som råmaterial till pappersframställning användes lump. Kringresande lumphandlare for runt i riket för att få tag i denna råvara, som under 1700-talets andra hälft var en bristvara i landet.

PAPPERSBRUK *Mölndals Kvarnby*

INDELNING
I - VII
ENLIGT
FALTNIS
BOK OM
PAPYRUS, 1945

I	1663	THOMAS KUHN	HANDPAPPERSBRUK	KVARNFALL 7
II	1736	ESBJÖRN SCHILLER	MÖLNDALS PAPPERSBRUK	4 + 4½
III	1763	JOHAN LANGE	NYA PAPPERSBRUKET / KORNDALS /	0
IV	1700-1837	WACHENFELT-ANDERSSON- JOHN- WOLFFART	GÖTAFORS HANDPAPPERSBRUK 1870 TAL HALMKÖKERI	23
V	1846	ADNORÉN- JANDLIS	LIDFORS EL LILLA GÖTAFORS	20
VI	1848	J. LUNDSTRÖM	MASKINPAPPERSBRUK, KORNDALS FABR INTRESSEHÄR 0,1,2,4	
VII	1849		PAPPERSBRUK NR 1	1
	1856	DAVID FRANCKE	ROSENDALHS FABRIKER AB	0,1,2, 4, 28, 24, 25
	1895	M. WÄLLENBERG	PAPYRUS	

- I Det första pappersbruket i Mölndals Kvarnby anlades år 1653 av bokbindaren och bokhandlaren Thomas Kuhn från Göteborg i kvarnfall nr 7. Efter Kuhns bortgång fortsatte troligtvis hans änka driften av bruket.

Samtidigt utnyttjade kronobagare Joachim Marcus på 1670-talet en del av vattenfallet till sin mjölkvarn. 1690 användes pappersbrukets stampkvarn som klädesstamp. Exakt vilket år pappersbruket upphörde är inte helt klart.

- II År 1736 beviljades tobaksfabrikanten och stadsmäklaren Esbjörn Schiller i Göteborg privilegium för att anlägga en papperskvarn i Mölndals ström. Detta pappersbruk kallades Mölndals pappersbruk. Schiller ansökte därtill om ensamrätt för länet och dess gränstrakter att få insamla lump. Schillers pappersbruk hade i stampkvarn $4\frac{1}{2}$ tre skilda stampverk för att bereda lumpen till massa.

Bruket var ett ordinärt stort handpappersbruk. Efter Esbjörn Schillers död 1742 drevs bruket av sonen Daniel, som var mycket intresserad av att införa tekniska nyheter. Han ersatte det gamla brukets stampverk med "valskistor" eller "holländare", som sönderhackade lumpen. Detta bruk blev i mitten av 1700-talet det största av landets 31 pappersbruk. År 1751 fick Daniel Schiller privilegium om 10 års tillverkning av blått papper för omslag till sockertoppar.

Det Schillerska bruket (Mölndals gamla pappersbruk) hade 1755 sju olika byggnader i fall 4 och $4\frac{1}{2}$. Där tillverkades förutom blått omslagspapper för sockertoppar, skriv-, koncept-, tryck- och tobakspapper. Dessutom tillverkades papper till spelkort och presspapper för textil-fabrikation. Under Daniel Schillers ledning hade bruket stor framgång. 1761 övertogs anläggningarna i kvarnfall 4 och $4\frac{1}{2}$ av Hans och Jacob Busck.

- III 1755 hade Johan Lange, boktryckare i Göteborg, begärt rättigheter att anlägga ett bruk för att kunna tillverka papper till sitt boktryckeri. Daniel Schiller försökte förhindra denna etablering, men Lange fick år 1758 privilegium att tillverka papper. Det tredje pappersbruket kom igång 1763 nedanför fall nr 1. Bruket betecknas med nr 0 på ritning. Det låg på Korndals ägor. Först på 1780-talet fick det namnet Korndals pappersbruk. Göteborgs första tidning, "Göteborgs Veckoblad", fick sitt papper från bruket. Tidningen hade utgivits sedan 1749. Konkurrenten från det nya pappersbruket nedanför Korndals fall nr 1 medförde att det Schillerska bruket gick i konkurs 1769. Driften fortsatte emellertid under Ture Walkes ledning.

År 1792 övertog Samuel Norberg pappersbruket i fall nr 4 och $4\frac{1}{2}$. Från 1796 drev han samtidigt Korndals pappersbruk nedanför fall nr 1. Koncentration av papperstillverkningen till Korndal medförde att det gamla pappersbruket i fall $4\frac{1}{2}$ såldes till M E Delbanco 1826. Han startade där ett oljeslageri. År 1851 inköpte Delbanco även fall nr 4. Detta fall kom efter några år att försäljas ett flertal gånger (se karta pappersbruk) innan det år 1895 kom att tillhöra Papyrus..

- IV Redan under 1700-talet hade ett handpappersbruk anlagts vid kvarnfall nr 23 av Wachenfeldt och Andersson. Bruket kallades Götafors. Det sköttes åren 1827-1857 av Ad Ch Wohlfart. Detta blev Kvarnbyns fjärde pappersbruk.

1857 köpte Mölndals Spinneri AB Götafors handpappersbruk i kvarnfall 23. Den gamla kvarnanläggningen revs och en ny fabrik i tre våningar i tegel byggdes. Krisläget 1857/58 medförde att fabriken såldes tillsammans med kvarnfall nr 22 till Rosendahls Fabriker AB. Som råmaterial för papper experimenterade man med halm. Spinneriet förändrades nu till massafabrik. Efter 1870 infördes en natron-sulfatmetod för att tillverka massa för papperstillverkning. Sodaluten som bildades återvanns inte utan flöt ut i fallen. Detta

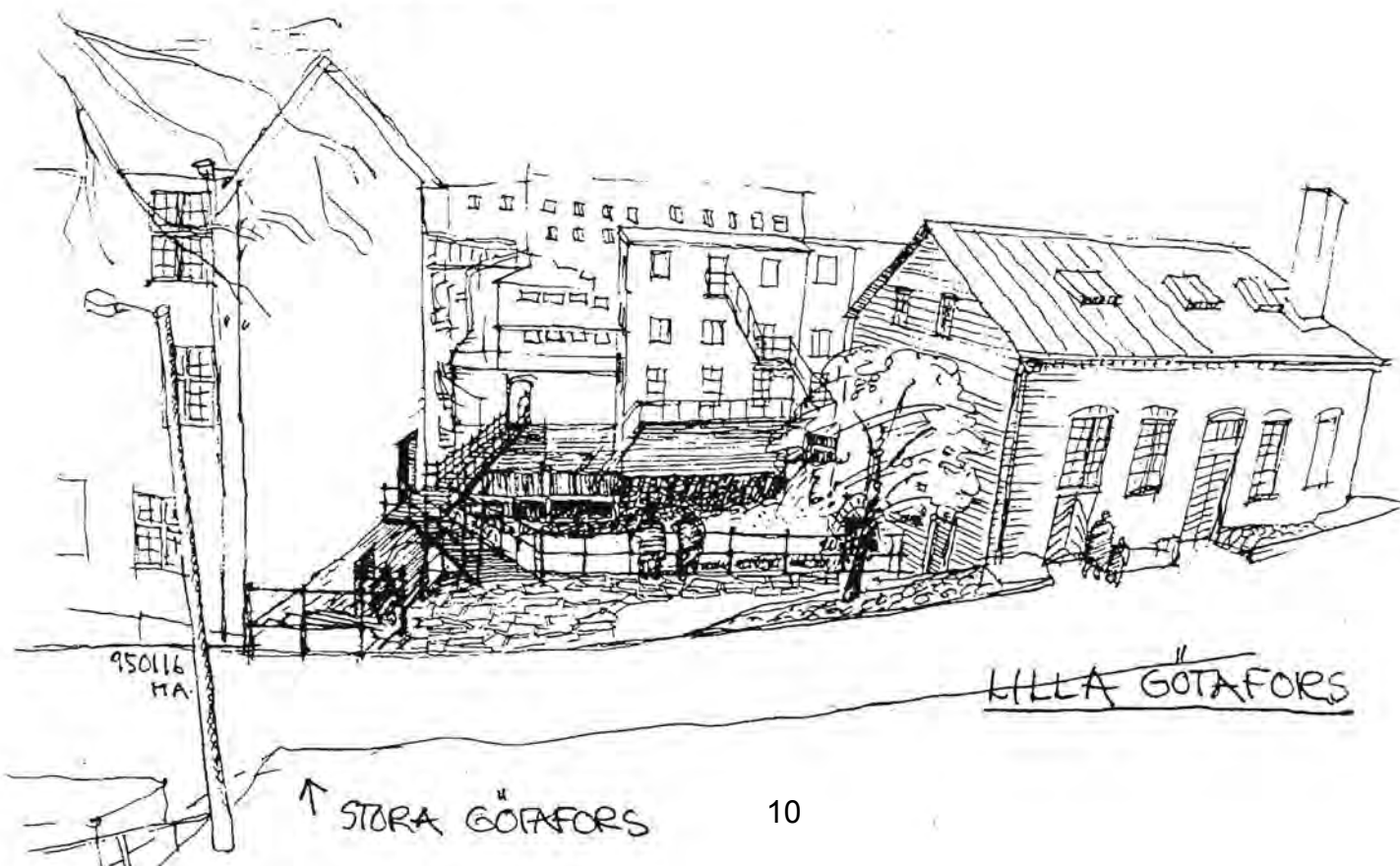
V Vid kvarnfall nr 20 kom det femte pappersbruket igång 1846. En mjölkvarn förändrades till ett turbindrivet handpappersbruk. Detta skedde ungefär samtidigt med att Korndals pappersbruk blev maskindrivet. Detta femte bruk fick namnet Lidfors pappersbruk eller Lilla Götafors och ägdes av Ad Norén och Jonas Andersson. 1883 övergick Lidfors pappersbruk till Rosendahls Fabriker Aktiebolag och pappersbruket lades ned.

VI Det moderna maskindrivna pappersbruk som uppfördes efter det att Samuel Norbergs sterbhus 1848 sålt Korndals pappersbruk blev det sjätte i Kvarnbyn. Johan Fredrik Lundström köpte det gamla handpappersbruket som han till hälften sålde vidare till göteborgsköpmännen Kjellberg, Röhss och Brusewitz. Det nya bolaget kallades Korndals Fabriks intressenter.

VII Det gamla bruket var byggt av trä och låg över strömmen till Balsholmen. En ny fabrik, "Holmen", i tegel med modern teknisk utrustning blev snart landets största maskinpappersbruk.

Redan 1855 såldes Korndals bruk till ett nybildat bolag, Rosendahls Fabriker Aktiebolag. Ägare blev nu David Otto Francke. Han drev tillverkning inom många olika områden i Kvarnbyn: bomullsspinnerier, väverier, bensvärttillverkning, socker- och pappersbruk.

David Otto Francke kom under åren 1840-1879 att stå för stor del av Kvarnbyns industriella utveckling. Han blev kallad "Kungen av Mölndal". Det för hela landets industrier mycket svåra året 1879 medförde att Rosendahls Fabriker gick i konkurs. En del av företaget inköptes då av Franckes bror som bildade ett nytt bolag inom papperstillverkningen. Bolaget kallades åter Korndals och D O Francke kom att stå för skötseln av detta. Pappersbruket var fortfarande Sveriges största. 1892 avled D O Francke. Kort tid därefter samma år gick bolaget i konkurs. Bolaget köptes nu av Stockholms Enskilda Bank genom Marcus Wallenberg. 1895 bildades det nya pappersbruket Papyrus. (Källa: Kvarnar i Mölndals Kvarnby, utgiven av Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län 1986)

HANDPAPPERSBRUK I DAG

Mölndal ingår tillsammans med 10 andra kommuner i Göteborgsregionen. Göteborgs city är regionens centrum med ett stort antal handels- och tjänsteföretag. Här finns också skolor och högskolor med ett brett utbud av kurser och program.

I Mölndal ligger ett av landets få stora pappersbruk, Papyrus. Detta har en hundraårig historia i Mölndals Kvarnby. Nio pappersbruk har funnits kring Kvarnfallen. Det första anlades redan 1653. I byggnaden Lilla Götafors vid kvarnfall nr 20 tillverkades handgjort papper mellan 1846 och 1883. Tegelhuset som finns idag är från 1870 och var vid den nuvarande ägarens tillträde i mycket nedgången skick. Fastigheten renoveras nu, delvis med bidrag från antikvariska myndigheter. Fastigheten ingår i område med kulturhistoriskt värdefull bebyggelse av riksintresse och byggnaden är Q-märkt i gällande detaljplan.

Ett handpappersbruk i dag i Mölndals Kvarnby kan knyta ihop historia och nutid. I Lilla Götafors planeras ett handpappersbruk där hantverk och industri kan mötas och som kan fungera som en träffpunkt för konst, kultur och industri i Göteborgsregionen. Lilla Götafors skulle bli ett av fyra handpappersbruk i landet.

I handpappersbruket Lilla Götafors planeras ett levande *pappersmuseum*, med en *verkstad* för handpapperstillverkning. Där skall finnas en lokal för *utställningar* som också kan fungera som *lektions- och föreläsningssal*. En *pappersbod* där handformat papper som konst eller brukskonst kan köpas är självklar. Här kan man också köpa kuvert, visitkort eller brevpapper med eget tryck beställt i *boktryckeriet*. *Bokbinderi* är en annan pappersanknuten verksamhet som hör hit. I *kaféet* i anslutning till pappersboden och utställningslokalen kan man mötas över en kopp kaffe eller kring en enkel måltid. *Gästateljé* för konstnärer/handpappersmakare kan inrymmas på vinden.

Pappersmuseum

I huset kan handpapperstillverkning historiskt i Mölndals Kvarnby, i Sverige och i Europa visas. (Ev även världen i stort: Asien, Amerika.) Här kan exempel på handgjorda papper från olika bruk ställas ut. Man kan se en samling vattenmärken, verktyg och utrustning som använts vid handpapperstillverkning. Ett stampverk för bearbetning av lump till fibrer som drivs av ett vattenhjul i källarvalven kan konkret visa hur vattnets kraft togs tillvara. Göteborgs Stadsmuseum har erbjudit inlån av maskiner och utrustning som deposition. Utrustning som ej går att få tag på kan man nytillverka som repliker.

Handpappersverkstad

I *pappersverkstaden* planeras utrymmen för rå- och naturmaterial för massaframställning. Där planeras också utrymme för råvaruhantering: Skära lump, hacka fibrer, koka fibrer i sodabad. I en del av verkstaden kan ramar och vattenmärken tillverkas. Torkanordningar för torkning av färdiga ark: hänganordningar, skärmar och cylindertork planeras. Såväl bordsytor för sortering och uppläggning av ark som bänkar, bord för pressning, limning och lagring kan ordnas i separata utrymmen. För att utveckla nya metoder ska experiment med vacuumbord, pulpsprayning och andra tekniker kunna göras, liksom experiment med olika fiber- och kemikalieblandningar.

Utställningar

Ett rum ska användas som *utställnings/föreläsnings/kafélokal*. Här kan utställningar med handpapper och handpapperskonst ske. Här kan man ta emot grupper från skolor/högskolor och hålla seminarier/kurser om papper, samtidigt som man i verkstaden kan göra allt från enkel återbruksbaserad tillverkning till mera avancerad tillverkning avsedd för konstnärer och handpappersmakare. Här kan pappersarbetare och papperstekniker få fort- och vidareutbildning. Här kan man få en känsla för materialet och experimentera med det. I ett databaserat bildarkiv kan man hitta de människor som jobbar med handpapper och konst. Här kan man också få en överblick över papperskonsten. Människor från industrins, utbildningens och kulturens områden möts här i gemensamma praktiska kurser, projekt eller seminarier. Man kan också träffas över en kopp kaffe eller en bit mat i *kaféet*. Pappersboden ska ligga i direkt anslutning till utställningslokal och kafé och erbjuda ett brett sortiment av produkter tillverkade av handgjort papper. Här kan man också beställa sitt eget presentmaterial av handpapper med tryck eller köpa några vackra ark handgjort papper.

Ateljéer

I översta våningen kan *ateljé* för gästande papperskonstnärer och pappersmakare inrymmas. Här planeras också ett litet *tryckeri* och ett *bokbinderi*.

PROJEKTUPPLÄGGNING

Presumtiva intressenter i handpappersbruket är:

Stora koncernens bolag som StoraMöndal AB (f d pappersbruket Papyrus) Stora Papyrus AB med dotterbolag som Pappersgruppen, Stora Billerud, Stora Carton Board AB, Stora Merchant Division etc.

Papperskemiföretag som Eka Nobel, Clariant Nordic Countries AB.

Universitet och högskola: Institutionen för Kulturvård, Konservatorsutbildningen, HDK Högskolan för Design och Konsthantverk, Valands Konsthögskola, CTH Chalmers Tekniska Högskola.

Möndals kommun: Kultur och Fritid, Vuxenskolorna.

Hembygdsföreningen.

Harling & CO, fastighetsägare, m fl.

Arbetet med att bygga upp verksamheten leds av en *projektgrupp* som består av Sällskapet Maneten, paraplyorganisation för västsvenska kulturorganisationer, IAPMA, International Association of Handpapermakers and Paperartists, representanter från pappersindustrin och högskolan och Hans Assarsson, arkitekt, projektsamordnare. Till projektgruppen knyts en *referensgrupp* med representanter från övriga presumtiva intressenter.

Bidrag söks för:

A. Programskrivning

Här samlar projektgruppen intressenternas önskemål och inriktning för handpappersbruket. Driftsformerna utreds. (Stiftelse, Bolag?) Man bestämmer teknik/nivå på utrustning och därmed inriktning på verksamhet.

B. Projektering

Här genomförs en normal projektering för inredning och utrustning av handpappersbruket. Upphandlingen av inredning och utrustning avslutar detta skede. (Fastighetens upprustning pågår med bidrag från Riksantikvarieämbetet.)

C. Teknikutveckling

Det ursprungliga handpappersbruket drevs med turbin. I källarvalven finns utrymmen för ett vattenhjul som skulle kunna driva ett stampverk. Med stampverken bearbetades den skurna lumpen i de gamla handpappersbruken.

D. Marknadsföring

Marknadsföring av projektet bör ske genom löpande dokumentation av projektering och genomförande. Som en led i marknadsföringen genomfördes en utställning med 10 svenska handpapperskonstnärer i Stora Götafors våren 1995 (bilaga affisch).

E. Konsulter

Tekniska konsulter för installationer anlitas.
Industrihistorisk och antikvarisk expertis anlitas.

Sällskapet Maneten

Tel. 031-13 96 03

IAPMA

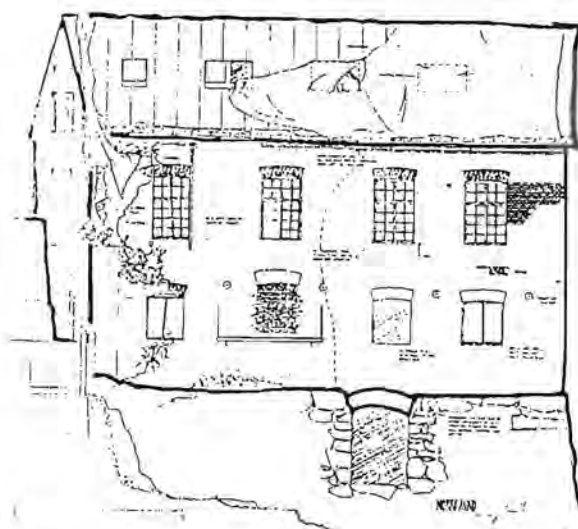
Margareta Mannervik

Tel. 031-96 70 00

AB Hans Assarsson

Inredningsarkitekt SIR

Tel. 031- 13 86 20

HANDPAPPERSBRUKET LILLA GÖTAFORS
I MÖLNDALS KVARNBY

KLEMETSMÅLA PAPPERSBRUK *Paulen Lijgen-Eskola*

KLEMETSMÅLA PAPPERSBRUK

Så här ser det ut - en f.d. liten lagård, i Blekinge, för två kor.

Sedan 1980 gör jag papper här några veckor om sommaren.
Det använder jag för att trycka mina grafiska bilder på.

Pappersmassan består av linne- och bomullslump i olika färger.
Med skarp sax klipper jag 2-4 lager tyg "på skrådden" i 2-3 mm remsor.
Remsorna finfördelas torra. Först försökte jag med stenmortel, sedan med kardor, men matberedarens rivjärn var det bästa.

Påsarna med torr pappersmassa är lätta ta' med på tåget till Blekinge.
I en gammal konserveringsapparat blandar jag massan med vatten
till grötkonsistens och kokar någon timme. Sedan har jag en specialvisp
gjord av vassa kaffeburkslock formade till propellrar. Den passar i
el-borren - det är bara att fräsa på...
Massan blir nu slätare och "geggigare", men av trådarna finns ändå
mycket kvar. Det gör inget.

Grytan kånkas ut i lagården. Oftast har jag innan dess blandat i
något limämne + lite alun.

Det är långt till brunnen, den är inte djup. Ca 60 l vatten måste räcka till sommarens 100-200 papper. Jag börjar med det vita papperet. Nu späds "gröten" efter hand med vatten till lagom tjock välling i kypen och vispas ordentligt innan varje ark formas. En pincett är bra ha till hands för alla myggben och småflugor, som plötsligt bara finns där.

Guskbryggan består av en gammal kista med välvt lock. Filtarna, köpta i ett stycke hos lumphandlaren, är tjocka, vita armerade med nylon. Det var jobbiga att klippa itu. Pappersfilt, sa' han.

När en post på 20-25 papper är klar och min man och jag, sammanlagd vikt 140 kg, hoppat på plankorna de ligger mellan så vattnet forsar, då sitter papperna fast på filtarna och hängs upp på linor på logen för att torka lagom. Ofta pressar jag dem något fuktiga mellan pappskivor efteråt

Så här ser mitt vattenmärke ut.

Det är inte alltid det syns. Beror väl på hur finfördelad massan är ?

Barbro Löfgren-Örtendahl

* * *

GRAFISKA SÄLLSKAPETS GALLERI
Hornsgatan 6 Stockholm

*

BARBRO LÖFGREN-ÖRTENDAHL
Grafik på eget handgjort papper
23 nov - 11 dec 1996

*

Medutställare Ingegerd Gärtner

Stiftelsen

Gösta Liljedahls Fond

för pappershistorisk forskning

Utlyser ett stipendium på 5000 Svenska Kronor

Fonden har till uppgift att stödja pappershistorisk forskning, särskilt svensk. Stipendium ur fonden är inte bundet till viss verksamhet, men förvaltarna äger prioritera bland ansökningarna. Stipendiet utdelas i Januari 1997.

Stipendiater har hittills varit Erik Witting, Jan Appelquist, Bo Rudin, Richard Årlin, Gösta Lindström, Georg Anzelius, Björn Helmfrid, Ebba Waaben, Ulrika Håden, H P Pedersen, Anne Vilsböll, Birgitta Conradsson, Sven-Göran Wennerholm och senast Jan Olof Rudén.

Sök själv eller föreslå någon annan välförtjänt person.

Skicka ansökan senast 7 Januari 1997 till:

Sanny Holm
Frejgatan 36 4tr
113 26 Stockholm

Nordisk Pappershistorisk Tidskrift

Innehållsförteckning

Notiser	sid 1
Carl David Ekman - en portalfigur, del 3/3	sid 2
Handpappersbruket Lilla Götafors i Mölndals Kvarnby projektbeskrivning...	sid 8
Klemetsmåla pappersbruk.....	sid 14
Gösta Liljedahls Fond utlyser ett stipendium.....	sid 16